

Povijesni razvoj ideje i prakse samoupravljanja

Svetlana Milačić

Naša zemlja je prva u svijetu uspješno ostvarila u praksi ideju samoupravljanja i na toj osnovi izgrađuje socijalističko društvo.

Međutim, iako smo smjelo i odlučno primijenili ideju samoupravljanja, iako je u proteklih 27 godina od uvođenja samoupravljanja u našoj zemlji formulirano i u praksi primijenjeno niz novih i originalnih rješenja, još nemamo znanstveno zasnovanu i obrađenu teoriju samoupravljanja.

U nedostatku spomenute cjelovite teorije, potrebno je upoznati se s povijesnim izvorima i razvojem ideje samoupravljanja, što je i pretpostavka i prilog utvrđivanja teorije.

1. Prvi začeci ideje o samoupravljanju javljaju se u radovima francuskog književnika i filozofa Jean Jacques Rousseaua (1712—1778).

Rousseau se u svojim djelima kritički odnosi prema privatnom vlasništvu i zahtijeva povratak prirodi, pod čime podrazumijeva osnivanje građanske slobodne države.

U svom djelu »Du contrat social ou principes du droit politique« izlaže principe na kojima treba stvoriti slobodnu građansku državu u kojoj ... »opća volja mora biti i izraz volje svih«¹ i mora postati temeljem svakog prava.

Navedeni Rousseauovi principi su još vrlo daleko od ideje o samoupravljanju, međutim nedvosmisleno ukazuju na tendencije kolektivnosti kod donošenja odluka.

Ocjenjujući navedene Rousseauove principe treba imati na umu društveno-ekonomske i političke prilike u Francuskoj u 18. stoljeću, kada su nastala njegova djela.

2. Slijedeću etapu u razvoju ideje samoupravljanja predstavljaju socijalisti-utopisti. U njihovim radovima javljaju se prve ideje o društvenom

¹
dr P. Radenović: »Samoupravni koncept — integralni deo maksizma kao kritičke društvene teorije«, Maksizam i samoupravlja-

nje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1977, str. 71.

samoupravljanju u toj mjeri da predstavljaju u određenom smislu teorijski doprinos razvoju ideje samoupravljanja.

Najviše su se tim problemom bavili najznačajniji socijalisti-utopisti: Saint-Simon, Fourier i Owen, a treba svakako spomenuti još i Babeufa, Blanquiu i Proudhona.

Prvi od navedenih autora koji se u svojim radovima dotiče problema društvenog samoupravljanja je francuski komunist — utopist *Francois-Noël Babeuf* (1760—1797).

Po njemu siromašni trebaju voditi borbu s bogatima sve dok definitivno ne pobijede i izgrade društvo savršene jednakosti i ravnopravnosti u kome će sve funkcije bivše države »... obavljati pet vrsta skupština: skupštine vrhovne vlasti, vojne skupštine, nastavne skupštine, skupštine kojima je zadatak da »učvrste ljubav prema kreposti« i cenzorske skupštine».²

Inače po Babeufu zamišljeno društvo predstavljalo bi određen oblik agrarnog komunizma, u kojem bi se raspodjela agrarnih i zanatskih proizvoda vršila ravnomjerno na sve članove te zajednice.

Claude Henri Saint-Simon (1760—1825), francuski socijalist-utopist. Po Saint-Simonu u društvu postoje dvije klase: industrijalci i besposličari. Prvu klasu čine radnici, tvorničari, trgovci i bankari, dok besposličare predstavljaju plemići, vojnici, birokrati i rentijeri. Vlasnike zemlje ubraja također u klasu besposličara, i predlaže da se zemlja prepusti poljoprivrednim radnicima da sami upravljaju poljoprivrednim gospodarstvima na kojima rade.

Charles Fourier (1772—1837), francuski socijalist-utopist. Svojim radovima dao je ne samo kritiku kapitalizma već je i prijedlog novog socijalističkog društvenog uređenja, polazeći pri tome naravno s utopističkih pozicija.

U tom cilju u radu »Théorie des quatre mouvements« (Teorija četiri pokreta) izlaže svoju viziju socijalističkog društva. Osnovna ćelija takvog društva je falanga. To je zajednica ili udruženje u kojem ljudi zajednički žive i rade, a bazira se na udruživanju ljudi kao proizvođača i potrošača.

Osnovnu ideju falange Fourier je dalje razrađivao u ostalim svojim radovima. Falange se dalje udružuju »... više falangi ujedinjuje se u 'duarhije' i tako dalje do dvanaestog stupnja, 'douzcarchije', iznad kojeg dolazi 'omniarhat', svjetska vlada sa svjetskom industrijskom armijom i svjetskom organizacijom za nauku i umjetnost.«³

To udruživanje kako ljudi u falangu, tako i udruživanje samih falangi predstavlja po Fourieru suštinu organizacije budućeg društva. Iz tog Fourierovog modela vidi se da on cijeli model novog društva gradi na kolektivnosti i udruživanju, čime je dao svoj prilog razvoju ideje samoupravljanja.

Robert Owen (1771—1858), engleski socijalist-utopist. Svoje buduće društvo vidi u formiranju kooperativnih agrarno-industrijskih zajednica —

2
dr Adolf Dragičević: »Leksikon političke ekonomije«, Informator, Zagreb, 1965, II svezak, str. 297.

3
Ibid.

komuna. Polazeći sa svojih utopističkih pozicija, kao protivnik svakog nasilja i revolucija, on apelira na buržoaziju da dobrovoljno pomogne realizaciju njegovih ideja.

Kako s realizacijom svojih ideja nije uspio u Engleskoj, odlazi u SAD (Indijana) i tamo osniva komunu koju je nazvao New Harmony.

Dakle, Owen je prvi u praksi pokušao osnovati zajednicu-komunu, u kojoj su se svi smatrali članovima obitelji; svi su trebali imati jednaka prava, a raspodjela bi se vršila na sve članove jednako. Njegovo društvo-komuna »... počiva na lokalnoj zajednici, kojom upravlja skupština svih odraslih stanovnika i šest odjela (za poljoprivredu, za obrt i industriju, za književnost, nauku i prosvjetu, za opću ekonomiju i za trgovinu) u kojima se izmjenjuju (rotiraju) članovi općine«.⁴

Owenov pokušaj osnivanja komune u SAD ubrzo je propao, no unatoč tome on je snažno utjecao na razvoj socijalističkog pokreta.

Louis Auguste Blanqui (1805—1881), francuski socijalist-utopist. Blanqui je smatrao da je za rušenje kapitalizma potrebna revolucija za koju nisu potrebne organizirane mase, već je dovoljna i mala grupa zavjerenika. Poslije revolucije nestat će privatnog vlasništva i radnici će organizirati asocijacije u kojima će sami upravljati.

Pierre Joseph Proudhon (1809—1865), francuski ekonomist, kojeg pojedini autori ubrajaju u socijaliste-utopiste, a neki autori u sitnoburžoaske socijaliste i anarhiste.

Većina Proudhonovih stavova je neprihvatljiva i pogrešna; on npr. nikada nije predložio društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, a naročito je neprihvatljiv njegov stav o tome da se kapitalizam može na miran način reformirati pomoću pučkih banaka. Na njegove stavove Marx je oštro reagirao svojim radom »Bijeda filozofije«.

Međutim, unatoč tome Proudhona treba ubrojiti u malobrojne autore začetnike ideje samoupravljanja. On u svojim radovima smatra da se jedino udjelom radnika u upravljanju proizvodnjom može izvršiti transformacija kapitalističkog društva. U tu svrhu predlagao je osnivanje radničkih proizvodnih organizacija.

Navedenim stavovima spomenutih socijalista-utopista u pogledu samoupravljanja mogu se staviti brojne primjedbe. Osnovna je da polaze s utopističkih pozicija, apelirajući na vladajuću buržoasku klasu da se učešće radnika u upravljanju ostvari na taj način da kapitalisti dobrovoljno prenesu pravo upravljanja poduzećima na radnike. Dakle, ostvarenje svojih koncepcija mislili su ostvariti bez klasne borbe, što je naravno utopija. Međutim, unatoč tome nesumnjivo je da su pridonijeli razvoju ideje samoupravljanja.

3. Slijedeću etapu u razvoju ideje samoupravljanja predstavljaju stavovi i dokumenti Prve internacionale — Međunarodnog radničkog udruženja (International Working Men's Association), osnovane na radničkom mitingu u Londonu 28. 11. 1864. Centralna ličnost i njen glavni teoretičar bio

je Karl Marx, iako je u Generalnom vijeću koje je birao Kongres bio samo sekretar-korespondent za Njemačku, Nizozemsku i Rusiju.

Marx je tom prilikom napisao i dva dokumenta koji su osobito značajni za daljnji razvoj revolucionarnog radničkog pokreta i osnovnih principa naučnog socijalizma. To su:

»Inauguralna adresa Međunarodnog radničkog udruženja« koja je poznata pod nazivom »Osnivački manifest«, te

»Statut Međunarodnog radničkog udruženja«.

U tim radovima Marx je utvrdio osnovne ciljeve radničkog pokreta. Pri tome je posebno analizirao ekonomski i socijalni položaj radničke klase, utvrdivši zahtjev za ekonomskim oslobođenjem rada kao glavni cilj međunarodnog radničkog pokreta. U ostvarenju tog cilja, za razliku od utopista, Marx je utvrdio da radnička klasa to mora ostvariti sama, tj. oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase.

Osim toga u dokumentima Prve internacionale na kongresu u Ženevi 1866. godine⁵ priznat je zadružni pokret kao jedna od snaga za preobražaj tadašnjeg društva koje se u budućnosti mora temeljiti na udruživanju slobodnih i jednakih proizvođača.

O zadružnom sistemu raspravljalo se i na kongresu u Bruxellesu 1868. godine, te je zaključeno da se Prva internacionala opredjeljuje za zadružni sistem, temeljen na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, u kome radnici sami upravljaju svojim zadrugama.

Do sada izneseni stavovi socijalista-utopista, kao i stavovi Prve internacionale, ne predstavljaju cjelovit koncept sistema samoupravljanja, jer su o problemu samoupravljanja raspravljali samo fragmentarno, no unatoč tome svakako ih treba spomenuti kada je riječ o razvoju ideje samoupravljanja, jer su očito pridonijeli razvoju te ideje. Ideje samoupravljanja prvi puta su praktički primijenjene u Pariškoj komuni.⁶

U nizu mjera koje je poduzela Pariška komuna poseban značaj ima predaja napuštenih radionica i poduzeća na upravljanje radnicima, koji su formirali prve radničke savjete u svijetu. Prvi radnički savjet formirali su radnici tvornice oružja u Louvreu. Ujedno su donijeli i Statut radničkog savjeta, kojim je utvrđen način izbora članova Savjeta, nadležnost, način rada, itd.

5

Prva internacionala održala je tri konferencije: u Londonu 1865. i 1871. godine te u Philadelphiji 1876. godine i pet kongresa: Ženeva 1866, Lausanne 1867, Bruxelles 1868, Basel 1869. i Hag 1872. godine.

6

Nakon pobjede prve socijalističke revolucije u svijetu proletarijat Pariza osnovao je prvu radničku državu i započeo s izgradnjom socijalističkog društva. Trajala je vrlo kratko, od 18. III do 28. V 1871. godine, dakle svega 72 dana.

Do propasti Pariške komune došlo je zbog više propusta, kojih je bilo usporedo s nizom uspjeha.

Među najkrupnije propuste Pariške komune treba svakako ubrojiti što je dopustila buržoaskoj vladi da s vojskom napusti Pariz i tako joj omogućila da organizira kontrarevoluciju, tj. da u savezu s Prusima u »krvavoj nedjelji« (od 21. do 28. V 1871. godine) uguši prvu socijalističku revoluciju ubivši više od 30.000 ljudi.

Osim tih prvih oblika radničkog samoupravljanja Pariška komuna predstavljala je i prve početke društvenog samoupravljanja ... »Komuna je imala 91 člana; izabrala je iz svoje sredine 10 komisija (izvršnu komisiju i 9 komisija za pojedine grane uprave). Proširen je broj biranih i opozivih funkcionera u upravnom aparatu, sudstvu i Nacionalnoj gardi. Uz načelnike pojedinih gradskih četvrti počeli su se formirati »odbori budućnosti« s krajnjim ciljem da vlast preuzme neposredno sam narod.⁷

Formiranje prvih radničkih savjeta i »odbora budućnosti« predstavljaju u stvari preteče izgradnje socijalističkog društva na osnovama samoupravljanja.

4. Ideja samoupravljanja prvi puta je naučno obrađena u radovima Karla Marxa i Friedricha Engelsa, osnivača marksizma — teorije naučnog socijalizma, kao marksistička koncepcija slobodnog udruživanja slobodnih proizvođača.

U radovima Marxa i Engelsa ideja samoupravljanja javlja se kao rezultat odumiranja države, koje se sastoji u tome da izgradnjom socijalističkog društva država postupno prenosi svoje funkcije iz ruku državnog aparata vlasti na neposredne proizvođače i ostale udružene radne ljude.

Kod toga su Marx i Engels isticali da je u prvoj fazi pobjede proleter-ske revolucije i preuzimanja vlasti od strane radničke klase potrebna čvrsta proleterska državna organizacija, kako bi se radnička klasa mogla oduprijeti eventualnoj kontrarevoluciji svrgnutih kapitalista i njihovih pomagača — stranih neprijatelja.

Takva državna organizacija treba osigurati materijalnu osnovu socijalističkog društvenog preobražaja, te izgradnju socijalističkih proizvodnih odnosa.

Kod toga socijalistička država mora najprije raznim mjerama oduzeti sredstva za proizvodnju iz ruku kapitalista i tako stvoriti polaznu materijalnu osnovu za daljnju socijalističku izgradnju.

Drugi zadatak koji mora preuzeti socijalistička država je osposobiti radničku klasu za njenu novu ulogu ne samo proizvođača već i upravljača, cjelokupnog procesa društvene reprodukcije i svih područja društvenih djelatnosti.

Kako socijalistička država izvršava navedene svoje funkcije, a osobito pitanje osposobljavanja radničke klase za funkciju upravljanja, tako država treba postupno odumrijeti, što je svakako dugoročan proces . . .

Proces odumiranja države treba promatrati s klasnog aspekta njenog nastanka. Kod toga je osnovno, prema marksističkoj teoriji države, da je ona povijesno nastala u određenim uvjetima, da je organ vladajuće klase za ugnjetavanje potlačene klase. Analizirajući daljnji razvitak ljudskog društva s tog stajališta klasici su došli do zaključka da u određenim uvjetima treba nestati, kao što je u drugim uvjetima i nastala.

7

dr Adolf Dragičević: »Leksikon političke ekonomije«, Informativ, Zagreb, 1965., II svezak, str. 298.

»... Država, dakle, ne postoji od vječnih vremena. Bilo je društava koja su i bez nje izašla na kraj, koja nisu imala ni pojma o državi i državnoj vlasti. Na određenom stupnju ekonomskog razvoja, koji je bio nužno povezan s cijepanjem društva u klase, ovim je rascjepom država postala nužnošću. Približavamo se sada brzim koracima razvojnog stupnju proizvodnje na kojem opstanak klasa nije samo prestao da bude nužnost nego postaje pozitivnom zaprekom proizvodnje. Ove će klase pasti isto tako neizbježno kao što su prije nastale. S njima neizbježno pada i država. Ono društvo koje na osnovama slobodne i jednake asocijacije nanovo organizira proizvodnju proizvođača, premjestit će čitavi državni stroj onamo kamo će tada i spadati: u muzej starina, kraj kolovrata i brončane sjekire.«⁸

Do tih zaključaka Engels je došao na osnovu naučnih analiza razvitka ljudskog društva.

U pogledu početka odumiranja države Engelsa odgovara: »... Prvi akt u kome država stvarno istupa kao predstavnik cijelog društva — prisvajanje sredstava za proizvodnju u ime društva — ujedno je i njen posljednji samostalan čin kao države. Miješanje državne vlasti u društvene odnose postaje malo po malo suvišno i onda samo od sebe prestaje. Mjesto vladavine nad ljudima dolazi rukovanje stvarima i upravljanje procesom proizvodnje. Država ne biva 'ukinuta', ona izumire.«⁹

Prema navedenom stavu Engelsa, a koji je dalje razrađivao Lenjin, prvi samostalan, a ujedno i posljednji akt države kao predstavnika društva je eksproprijacija eksproprijatora. Poslije toga ona odmah počinje odumirati.

Kojim redoslijedom će država prenositi pojedine svoje funkcije na neposredne proizvođače i ostale radne ljude razradio je Lenjin na temelju navedenih stavova Marxa i Engelsa o odumiranju države, utvrdivši da proces odumiranja države mora započeti s ekonomskim funkcijama države, tj. da država mora najprije na neposredne proizvođače prenijeti svoje funkcije upravljanja privredom.

Slijedilo bi odumiranje unutrašnjepolitičkih i na kraju vanjskopolitičkih funkcija države.

Ispravnost tih Lenjinovih stavova potvrdila je i praksa u našoj zemlji, gdje proces izgradnje socijalističkog samoupravnog društva provodimo uporednim provođenjem odumiranja države shodno navedenim Lenjinovim stavovima.

Slijedeće pitanje koje se javlja u vezi odumiranja države je tempo provođenja odumiranja. Kako je već navedeno, u prijelaznom razdoblju, neposredno nakon socijalističke revolucije, radničkoj klasi je država neophodno potrebna, a ona postoji i za vrijeme provođenja odumiranja.

Međutim, socijalistička država prijelaznog razdoblja nije kao takva

8
F. Engels: »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«, Naprijed, Zagreb, 1946, str. 159.

9
F. Engels: »Anti-Dühring«, Naprijed, Zagreb (bez naznake godine izdanja, vjerojatno 1945), str. 295.
F. Engels: »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«, Kultura, Zagreb, 1947, str. 73.

imuna od svih negativnosti koje su svojstvene državi, te prema tome pitanje države, odnosno nužnosti da se stvore uvjeti da ona što prije odumre, nije skinuto s dnevnog reda ako se ustvrdi da je socijalistička država u prijelaznom periodu neophodna. U tom razdoblju u sferi same socijalističke izgradnje država se nužno sve više preobražava u oblik društveno-ekonomske organizacije za vršenje određenih zajedničkih društvenih funkcija. Ona se sve manje javlja kao instrument sile, a sve više kao instrument društvenog samoupravljanja.

Dakle, u isto vrijeme socijalistička država u prijelaznom razdoblju treba da postoji, ali i da odumire. Problem se svodi na to da država pomaže izgradnju socijalističkih društvenih odnosa, koji ujedno negiraju opstanak i same države. Kad bi funkcije države prestale prije nego što je ojačalo socijalističko društvo, to bi se neminovno negativno odrazilo na razvitak socijalizma, nestalo bi značajne sile koja baš pomaže učvršćenje i razvitak socijalističkog društva.

U vezi s položajem države u tom razdoblju javlja se i pitanje opasnosti od birokratizma. Ta opasnost je zaista velika, jer birokratizam negativno utječe, usporava izgradnju socijalizma. Mnoge stranice svojeg rada »Država i revolucija« Lenjin je posvetio ovom pitanju, kao npr. »... o uništenju činovništva odmah, svuda, do kraja, ne može biti ni riječi. To je utopija. Ali *razbiti* odmah staru činovničku mašinu i odmah početi izgrađivati novu, koja omogućuje postepeno ukidanje svakog činovništva, to *nije* utopija, to je iskustvo Komune, to je neposredna, najbliža zadaća revolucionarnog proletarijata.«¹⁰

O položaju te nove državne uprave i njenom odnosu prema radničkoj klasi pisao je Lenjin u »Državi i revoluciji«:

»Organizirat ćemo krupnu proizvodnju mi *sami*, radnici, polazeći od onoga što je već izgradio kapitalizam, oslanjajući se na svoje radničko iskustvo, stvarajući najstrožu, gvozdenu disciplinu, koju će podržavati državna vlast naoružanih radnika, svest ćemo državne činovnike na jednostavne izvršioce naših naloga, odgovorne, smenjive, skromno plaćene »nadzornike i knjigovođe« (s tehničarima svih vrsta, tipova i stepena, razumije se) — eto to je naša proleterska zadaća, eto od čega se može i mora *početi* u proleterskoj revoluciji. Takav početak na bazi krupne proizvodnje, vodi sam po sebi postepenom »izumiranju« svakog činovništva, postepenom stvaranju takvog poretka — poretka bez navodnika, poretka koji nije nalik na najamno ropstvo — takvog poretka kad će sve jednostavnije i jednostavnije funkcije nadzora i kontrole izvršavati svi po redu, kad će ona postati navikom i naposljetku otpasti kao *posebne* funkcije posebnog sloja ljudi.«¹¹

Marx i Engels su također upozoravali da se radnička klasa mora osigurati i protiv svojih vlastitih predstavnika i službenika u novom aparatu vlasti, i to na taj način da se svi oni mogu uvijek smijeniti.

Na kraju ovog razmatranja o suštini države i potrebi njenog odumiranja pred klasike marksizma se postavljalo pitanje: čime zamijeniti državu

10
V. I. Lenjin, Izabrana djela, tom II, knjiga
prva, »Država i revolucija«, Kultura, Zagreb, 1950, str. 170.

11
Ibid.

i organizirati novo socijalističko društvo. Klasici marksizma su na to dali generalni odgovor: »Novo društvo treba biti asocijacija neposrednih proizvođača«. No kako konkretno organizirati tu asocijaciju neposrednih proizvođača? Klasici marksizma nisu davali recepte; radničkoj klasi je ostavljeno da, polazeći od toga da su različiti putevi u socijalizam, prema specifičnostima svake zemlje traži puteve i organizacione oblike izgradnje socijalističkog društva.

Ispravnost tih stavova potvrdila je i praksa izgradnje socijalističkog samoupravnog društva u našoj zemlji.

Iako klasici marksizma nisu davali recepte izgradnje novog socijalističkog društva kao asocijacije neposrednih proizvođača, tj. slobodnog udruživanja slobodnih proizvođača, ne znači da o izgradnji socijalističkog društva na osnovama samoupravljanja nisu pisali ništa.

U brojnim svojim radovima Marx, Engels i Lenjin iznose — makar posebno — svoje poglede na mjesto i ulogu samoupravljanja u socijalističkom društvu.

Tako npr. u »Manifestu Komunističke partije«¹² Marx ističe da će, kad iščeznu klasne razlike, cijela proizvodnja biti *koncentrirana u rukama udruženih individua*.

»... Na mjesto starog buržoaskog društva sa njegovim klasama i klasnim suprotnostima, stupa udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve.«¹³

Dakle, vidimo da Marx naglašava udruživanje u budućem socijalističkom društvu, a smatra da proizvodnja treba biti u rukama udruženih proizvođača. To su zapravo principi na kojima mi izgrađujemo naše socijalističko samoupravno društvo.

U svom radu »Građanski rat u Francuskoj« Marx je naučno analizirao povijesni značaj Pariške komune i na njenom primjeru i iskustvima izveo zaključke o osnovnim principima organizacije društva u socijalizmu.

Kod toga Marx upozorava, kako je već ranije navedeno u dijelu o problemima u vezi odumiranja države, da radnička klasa došavši na vlast ne može dalje upravljati državom pomoću stare državne mašine i da ju mora ukloniti, ali da se mora osigurati i od svojih vlastitih predstavnika i činovnika primjenjujući princip njihove smjenjivosti.

Daljnje iskustvo Pariške komune, na koje upozorava Marx u »Građanskom ratu u Francuskoj«, je da je ona pretvorila parlament u radno tijelo, te o tome piše: »... Komuna je bila sastavljena od gradskih odbornika, izabраних na osnovi općeg prava glasa u raznim okruzima Pariza. ... Ko-

12

»Manifest Komunističke partije« zajednički je rad Marxa i Engelsa povodom II kongresa radničkog udruženja Saveza komunističkih, održanog krajem 1847. godine u Londonu, a koji im je povjerio izradu programa Saveza. Objavljen je početkom 1848. godine.

U »Manifestu« Marx i Engels prikazali su razvoj društva kao povijest klasnih borbi.

Utvrđili su da način proizvodnje materijalnih dobara je ona baza na kojoj se uzdiže cjelokupna društvena nadgradnja. Prikazali su ciljeve komunističke, a izvršili su i naučnu kritiku raznih utopističkih i reakcionarnih socijalističkih koncepcija.

13

Marx-Engels: »Izabrana dela«, Kultura, Beograd, 1950, str. 34.

muna je imala da bude ne parlamentarno, nego radno tijelo, izvršno i zakonodavno u isto vrijeme. ... Pariška komuna je imala, razumije se, da posluži kao uzor svim velikim industrijskim centrima Francuske.

... U jednoj kratkoj skici nacionalne organizacije, koju Komuna nije imala vremena razraditi, jasno se kaže da komuna treba biti politički oblik čak i najmanjeg sela. ... Seoske komune svakog okruga imale bi svoje zajedničke poslove da rješavaju na skupštini delegata u sjedištu okruga, a te bi okružne skupštine opet imale da šalju delegate u nacionalnu delegaciju u Parizu.¹⁴

Dakle, organizacija društva od seoske komune do nacionalne delegacije u Parizu trebala je biti organizirana na delegatskom principu primjenom imperativnog mandata.

Koristeći dalje iskustva Pariške komune, Marx piše: »... ona je bila najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada. ... Ona je htjela individualno vlasništvo učiniti stvarnošću pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada prije svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada.«¹⁵

Navedenim okvirima dan je osnovni pravac izgradnje novog socijalističkog društva na osnovama komunalnog uređenja i društvenog samoupravljanja.

U brojnim drugim radovima (od kojih su neki već i ranije citirani, kao npr. »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«, »Anti-Dühring«, »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«, itd.) Marx i Engles su iznijeli svoje poglede na koncepciju samoupravljanja.

Svoje zaključke su temeljili na iskustvima Pariške komune, kao i proizvođačkih zadruga. Bit njihovih zaključaka je da u socijalističkom društvu — asocijaciji neposrednih proizvođača, u kojoj će *upravljati radnici*, funkcija upravljanja nema vlasnički karakter, tj. ne temelji se na vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju, i time gubi svoj antagonistički karakter. Na taj način samoupravljanje se javlja (kao što mi u našoj zemlji već ostvarujemo) kao osnovni proizvodni odnos.

5. Lenjin je u svojim radovima, a osobito u »Državi i revoluciji«, isticao da radnička klasa u izgradnji socijalizma treba ostvariti Marxovu koncepciju samoupravljanja proizvođača. Kod toga je Lenjin svoje stavove temeljio na stavovima Marxa i Engelsa o slobodnoj asocijaciji slobodnih proizvođača, kao i na iskustvima Pariške komune.

Neki od tih stavova Lenjina već su iznijeti u ovom radu u dijelu o odumiranju države. Od tih stavova posebno je značajan onaj »... organizirat ćemo krupnu proizvodnju mi sami radnici,« itd. (vidi citat na prethodnim stranicama u vezi bilješke br. 11) jer u njemu Lenjin nesumnjivo iznosi svoj pogled na način organizacije proizvodnje u socijalizmu na bazi samoupravljanja.

14

K. Marx, »Građanski rat u Francuskoj«, Kultura, Zagreb 1950, str. 57—58.

15

ibid, str. 61—62.

O tome Lenjin piše na više mjesta, kao npr. ... »Mjesto posebnih ustanova povlašćene manjine (povlašćeno činovništvo, komandni sastav stajaće vojske), sama većina može to neposredno da vrši, a ukoliko samo izvršavanje funkcije državne vlasti postaje sve narodnije, utoliko potreba za tom vlašću postaje manja.«¹⁶

Iznoseći viziju novog socijalističkog društva Lenjin, govoreći o organizaciji narodne privrede, piše: »... cijela narodna privreda organizirana kao pošta, s time da tehničari, nadzornici, knjigovođe, kao i svi državni službenici primaju plaću koja ne premaša »radničku nadnicu«, pod nadzorom i rukovodstvom naoružanog proleterijata — to je naš najbliži cilj. Eto tako država, i na kakvoj ekonomskoj osnovi je potrebna.«¹⁷

Osim što je u svojim radovima zastupao ideju izgradnje socijalističkog društva na osnovama samoupravljanja, Lenjin je kao vođa oktobarske revolucije nastojao te ideje i realizirati u praksi izgradnje socijalističkog društva u SSSR-u.

Prvi novi oblici organizacije radničke klase bili su sovjeti, koji su nastali još za vrijeme prve ruske revolucije 1905. godine. »... Predstavljali su prevashodno oblike organizacije radničke klase kao političko-rukovodeći revolucionarni centar u preduzećima. Po svojoj širini, oni su bili nadomešćeni i šire u čitavim gradovima. U njima je Lenjin video nov demokratski oblik političkog i ekonomskog sistema proleTERSKE vlasti sličan onom u Pariskoj komuni, koji vodi vlastitom oslobađanju proleterijata od različitih oblika otuđenosti i dominacije.«¹⁸

Sovjeti radničkih deputata, kao i sovjeti seljačkih i vojničkih deputata, javljaju se i u februarskoj buržoasko-demokratskoj revoluciji 1917. godine. To su bili prvi oblici revolucionarne vlasti.

Iza toga slijedilo je osnivanje tvorničko-zavodskih komiteta. Osnivani su za vrijeme dvovlašća između februarske i oktobarske revolucije. Naime, nakon februarske revolucije postojala je s jedne strane privremena buržoaska vlada u centru, a s druge strane proleTERSKA vlast koju su predstavljali sovjeti radničkih i vojničkih deputata.

Tvorničko-zavodske komitete birali su demokratskim putem svi radnici i imali su kolektivno rukovodstvo. Nadležnost je takvog komiteta da »... donosi sve odluke koje zadiru u unutrašnje propise zakonom ustanovljene, kao što je: utvrđivanje radnog vremena, nadnice, primanje i otpuštanje radnika, godišnji odmori itd, i dostavljaju ih direktoru fabrike ili rukovodiocu pogona.

... Moraju uzeti u svoje ruke proizvodnju, štiti ti je, učiniti da dostigne svoj maksimum i uvesti nužnu kontrolu u svim granama njene djelatnosti.«¹⁹

16
V. I. Lenjin, Izabrana djela, tom II, knjiga prva, »Država i revolucija«, Kultura, Zagreb, 1950, str. 165.

17
Ibid, str. 171.

18
dr P. Radenović, »Samoupravni koncept — integralni deo marksizma kao kritičke društvene teorije«, Marksizam i samoupravljanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1977, str. 85.

19
Ibid, str. 86.

Kao što se vidi iz navedenih nadležnosti tvorničko-zavodskih komiteta, to su bili istinski organi radničkog samoupravljanja. To su ujedno još prije oktobarske revolucije bili organi koji su oduzimali vlast od kapitalista.

Treba napomenuti da su ti organi samoupravljanja nastali samoinicijativnim organiziranjem radničke klase.

U isto vrijeme dolazi i do formiranja »radničkih kontrola« u svim poduzećima sa zadatkom kontrole nad proizvodnjom i raspodjelom.

Poslije oktobarske revolucije Sveruski centralni izvršni komitet donio je 27. 11. 1917. »Dekret o radničkoj kontroli«, koji je kao »Projekt uredbe o radničkoj kontroli« napisao Lenjin. Prema tom projektu »... u svim industrijskim, trgovačkim, bankovnim, poljoprivrednim i ostalim poduzećima sa više od 5 radnika i namještenika (ukupno) ili sa prometom većim od 10.000 rubalja godišnje uvodi se radnička kontrola nad proizvodnjom, smještajem, kupovanjem i prodajom svih proizvoda i sirovina.«²⁰

Kontrolu vrše svi radnici neposredno u manjim poduzećima ili preko svojih izabranih predstavnika u većim, koje biraju svi zaposleni na zajedničkim skupštinama.

Radničkoj kontroli morale su biti pristupačne i otvorene sve poslovne knjige i dokumenti, kao i sva skladišta materijala, alata i gotovih proizvoda.

»... Odluke izabranih predstavnika radnika i namještenika obavezne su za vlasnike poduzeća i njih mogu ukinuti samo strukovni savezi i njihovi kongresi.«²¹

Naprijed navedeni stavovi Lenjina, kao i prvi počeci izgradnje socijalističkog društva nakon oktobarske revolucije, nesumnjivo ukazuju orijentaciju na izgradnju socijalističkog društva putem samoupravljanja proizvođača.

Međutim, unatoč Lenjinovim stavovima, još za vrijeme njegova života, na 10. kongresu 1921. god., a osobito na 11. kongresu Komunističke partije (boljševika) Rusije — RKP (b) 1922. godine pobijedila je orijentacija centralističkog upravljanja posredstvom države. Posljedica toga je ukidanje već uvedenih oblika samoupravnih organa i daljnji razvoj socijalizma u SSSR-u na etatističkim osnovama.

6. Početkom 20. stoljeća ideju samoupravljanja prihvaćaju u Engleskoj gildski socijalisti (Guild socialists). Javljaju se kao pokret 1906. godine. Suštinu gildskog socijalizma »... čini ideja funkcionalne demokracije u kojoj je svaki oblik društvene djelatnosti organiziran na principu samoupravljanja«.²²

Organizacija budućeg društva mora se temeljiti na društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju. Poduzećima će upravljati sami radnici, koji su organizirani u svoja udruženja — slična gildama u srednjem vijeku. Gilde bi se udruživale od lokalnih preko nacionalnih, sve do kongresa gildi.

20
V. I. Lenjin, Izabrana djela, tom II, knjiga prva, »Projekt uredbe o radničkoj kontroli«, Kultura, Zagreb, 1950, str. 239.

21
Ibid.

22
dr Adolf Dragičević: »Leksikon političke ekonomije«, Informator, Zagreb, 1965, I svezak, str. 204.

Kao pokret nestaje oko 1925. godine raspuštanjem »Nacionalne gildske lige« (National Guilds League).

7. Uz engleske gildske socijaliste za vrijeme i nakon prvog svjetskog rata ideja samoupravljanja primjenom Marxove asocijacije neposrednih proizvođača imala je mnogo pristaša među marksistički orijentiranim teoretičarima.

Dolazi u isto vrijeme u nizu zemalja kao posljedica revolucionarnog pokreta radničke klase do nastajanja masovnog pokreta radničkih savjeta.

Tako se npr. u Njemačkoj za vrijeme prvog svjetskog rata javljaju brojni štrajkovi i radnici osnivanju radnička vijeća po uzoru na ruske sovjeete. »... Prvo radničko veće u Njemačkoj osnovano je 8. aprila 1917. god. u Lajpcigu, u revolucionarnom valu lajpciških radnika.«²³

Ove ideje zastupali su predstavnici lijevog krila socijaldemokratske partije (kasnije Komunističke partije Njemačke) među kojima su najznačajniji Rosa Luxemburg (1871—1919), Karl Liebknecht (1871—1919) i Karl Korsch (1886—1961).

Rosa Luxemburg se zalagala ne samo za daljnje formiranje i širenje radničkih savjeta, već ... »opredeljujući se i čvrsto se zalažući za sistem radničkih saveta i njihovu dominantnu ulogu u stvaranju proleterске države, R. Luxemburg je videla u njima »jednu društvenu silu« za prevrat i prave i potpune nosioce nove državne vlasti.«²⁴

Slični stavovi sadržani su i u programu revolucionarne organizacije Saveza »Spartak«, kojeg su vodili također R. Luxemburg i K. Liebknecht.

Slični zahtjevi javili su se 1919. god. i u Italiji, gdje je došlo do osnivanja tvorničkih savjeta. Nosilac te ideje i konkretnih akcija bio je Antonio Gramsci (1891—1937) vođa talijanskog revolucionarnog radničkog pokreta i osnivač talijanske Komunističke partije.

Ideja samoupravljanja bila je zastupljena i u Mađarskoj. Najznačajniji pobornik te ideje bio je György Lukács (Đerđ Lukač, 1885—1971), književni kritičar, estetičar i marksistički filozof.

Ovim prikazom nisu obuhvaćeni svi teoretičari koji su zastupali ideju samoupravljanja, već samo najznačajniji, oni koji su najviše pridonijeli razvoju te ideje prije njene primjene u našoj zemlji početkom pedesetih godina.

Svi su oni u manjoj ili većoj mjeri pridonijeli razvoju ideje samoupravljanja, koja je doživjela svoju naučnu utemeljenost u radovima klasika marksizma — Marxa, Engelsa i Lenjina, a praktičnu primjenu u izgradnji socijalističkog samoupravnog društva u našoj zemlji.

23
dr P. Radenović, »Samoupravni koncept — integralni deo marksizma kao kritičke društvene teorije«, Marksizam i samoupravljanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1977, str. 94.

24
ibid, str. 95—96.